

ГАЛИНА Г. ТЈАПКО*
Универзитет МГИМО у Москви
Факултет за међународне односе
Катедра за језике Централне и Југоисточне Европе

РАТНИ ВИХОР И ЧОВЕКОВА ЛИЧНОСТ У АНДРИЋЕВОМ РОМАНУ НА ДРИНИ ЋУПРИЈА

*Није време дошло да ћинемо,
нећо да се види ко је какав.
Алихоца*

Феномен рата прати сву историју човечанства и неизлечиве ране ратних катаклизма дуго се осећају код следећих генерација. Сложеност овог феномена пружи уметнику много ракурса људских односа те је зато жива тема у књижевности овог и посебно прошлог века. Чланак фокусира се на Андрићеву перцепцију рата у последњим поглављима романа-хронике *На Дрини ћуприја* који је за писца споредна тема, изабрана за заокруживање дијахроне радње – настанак, живот и смрт моста, многовековне људске творевине. Анализом уметничке дескрипције ратних догађаја у једној малој забаченој касаби, која се налази поред моста, истражује се утицај рата на стање друштвене свести и метаморфозе личности једне људске заједнице.

Кључне речи: рат, Иво Андрић, пацифизам, *На Дрини Ћуприја*

Једна од тема шаролике проблематике Андрићевог опуса је рат 1914. године, који је из Босне кренуо прво преко границе у Србију поставши Велики рат, а затим у Европу, трансформиравши се у Први светски рат. У чланку, посвећеном професору Слободану Ж. Марковићу, који је био сведок неколико ратова и тешких друштвених катаклизма, осврћемо се на доживљавање рата Андрићевих ликова у роману *На Дрини ћуприја*. Трагичним догађајима 1914. посвећена су три последња поглавља романа-хронике. У релативно кратком тексту писац је показао чудовишно, право лице рата, описујући завршну етапу у многовековној историји једног лепог моста на којем су се пресецали путеви и судбине ликова у роману.

* galina606@mail.ru

Треба одмах рећи да ратна тема код Андрића никада није била главна и његово приказивање рата коси се са делима класичне ратне прозе (разликује се од дела класичне ратне прозе). Нећемо овде наћи опис ратишта, војсковођа у акцији, војника зараћених страна и глорификовање победника. Писац приказује рат углавном индиректно, кроз рефлексију народа, цивилног становништва, обичних људи – на колективном и индивидуалном плану. Али то не умањује уверљивост слике рата, а каткад (понекад) делује и јаче.

Рат је цивилизацијска катастрофа. Не уништава само материјалне вредности, него што је још горе – руши вековима устаљена правила међуљудске коегзистенције и етичке норме, ломе људске судбине. За касабалије рат је почео ненадано (изненада, неочекивано), једног сунчаног дана, прекинувши весеље безбрижног видовданског теферића. Све то преноси главни и једини приповедач хронике, аутор који повезује сва историјска збивања у јединствени хипертекст. Рат нико није наслућивао. Почео је као елементарна непогода.

Рефлексију свега што се дешава у колективној свести након атентата Андрић даје уз помоћ великих наративних блокова лишених дијалога. Ауторово приповедање има трагични тоналитет и садржи посебне речи и изразе у обрису концепта рата. Долазећа катастрофа препознаје се по сигнаlima:

„Бројни жандарми, црни и блештави од чоје и оружја; изненада умукнута музика; неодређен и уплашен шапат о атентату, о прогонима Срба; први везани људи вођени у затвор; мртва тишина и стража на мосту; службени оглас, штампан крупним словима и окружен црном пругом, тужна мелодија аустријског повечерја и потпуно празне улице.” (Андрић 2016: 529–530)

Живот у касабии се драстично мења. Млади атентатор је Србин зато је бачена сумња на све што је српско. Кренуо је незадрживи талас терора, насиља, пљачке, хапшења српског живља. Почине морална деградација друштва и појединаца. Људи су се поделили на прогоњене и гониче. За неколико тренутака збрисана је чаршија која је почивала на вековној традицији суживота људи различитих вера, обичаја и традиција. Преко ноћи су нестали људи који су водили главну реч у чаршији. Већ други дан после објаве рата Србији по касабии је почела да крстари чета шуцкора, која је требало да помаже властима у гоњењу Срба. Јучерашњи маргинали који су били у завади са законом и друштвом, који су стајали на нижој степеници друштвене хијерархије, почели су да одређују људске судбине и воде главну реч у чаршији.

Писац приказује ратну катастрофу на индивидуалном плану. Његово приповедање поступно прелази у полифонију говора различитих лица. Директан говор ликова допуњен је индиректним интерговором који карактерише њихово унутрашње стање, спољашњи изглед и начин држања. Букнула је мржња и нетрпељивост људи различитих вера, који су вољно или присилно, живели једни поред других, у истој касабџи и држави.

Газда Павле Ранковић, још недавно угледни касабалија, који је важио у очима свих касабалија „као недостижан пример вредноће, умешности и опрезности”, потпредседник градске општине, председник српске црквено-школске општине, председник српског певачког друштва „Слога”, главни акционар Српске банке, члан управног одбора Земаљске банке у рату губи све и постаје нико и ништа.

Тражећи заштиту од насиља и самовоље шуцкора дошао је код котарског предстојника Сабљака, родом из Хрватске, заједно са неколико угледних општинара. Сабљак их је примио стојећи, не понудивши их ни да седну. Чиновник делује одбојно. Узбуђен и неиспаван, усне су му бескрвне и сасушене, а глас је једак. Обучен као ловац у зелени ловачки капут и чизме, што заједно са презименом делује као метафора. Немилосрдно је слеп-глув-нем према очајној молби посетилаца о помоћи.

„Господине председниче, ми смо слободни да вас упитамо јесмо ли ми сигурни, са породицама, за наш живот и иметак, и ако нисмо, шта нам ваља чинити? – питао га је газда Павле.”

Предстојник слеже раменима и хладно одговара газда-Павлу: „Војна власт ће сваког упутити шта треба чинити” (Андрић 2016: 533).

Српски општинари су изишли од котарског чиновника као осуђењеници. Већ другог дана рата газда Павле са још неколико угледних Срба узет је за таоца да јемчи главом очување минираног моста. Из текста није јасна његова даља судбина: је ли погинуо током бомбардовања моста или није.

Писац показује како су војне власти подгрејавале антисрпска расположења, провоцирајући сукобљавање припадника разних верских заједница. Позвале су варошке Турке да се ставе на чело шуцкора. Као велики зналац босанских прилика Андрић танко показује дистанцирање већине касабалијских Турака од немиле власти. Овај део текста је прожет полифонијом мишљења угледних варошких Турака који су се састали у Алихоцином дућану да се на неприметан начин договоре шта да раде. Вечити скептик Алихоца је и овог пута одлучно одбио сваку помисао о ма каквом учешћу у шуцкорству. Нарочито се окомио на једног од беседника, Наилбега, који је био за то да се прими оружје и да

се они уместо Цигана ставе као угледни људи на чело муслиманских добровољачких одреда. Алихоцин аргумент је било тешко порицати. Његов говор је емотиван, живахан, обележен турцизмима, троповима и народским колоритом. Њему се није ишло не из љубави према Србима, једноставно зато што није желио да, како рече, „будемо Шваби хајкачи и да му нагонимо Србијанце, како не би он морао тур дерати по Шаргану” (Андрић 2016: 534). Успео је поколебати и одговорити све, осим Наилбега. Осуђујући га и иронизирајући на његов рачун, Алихоца спомиње стару мудрост, коју смо изабрали за мото овог текста.

„Ја видим да си ти наумио да идеш. И теби се гине; страх те да те не преткне Цигани. Али запамти да су стари људи давно рекли: *Није вријеме дошло да њинемо, неће да се види ко је какав.* [истакла Г. Т.] И ово су таква времена.” (Андрић 206: 534)

Ратом се проверавало људско поштење и част. Преки суд је деловао ту и тамо. Сарајевски атентат био је повод за свиреп обрачун са српским живљем, без обзира на то да ли је човек живео у вароши или на селу, без обзира на узраст (на старост) и делатност којом се бавио. У приказивању психичког стања осуђеника уочи smakнућа – Андрић је без премца. Језива је епизода погубљења тројице Срба, осуђених на смрт, јер су „сведоци“ под заклетвом изјавили да су их видели како у ноћи дају светлосне сигнале према српској граници. Сву тројицу су довели шуцкори. Двојица су били сељаци, сеоски кметови из оближњих села, а трећи је био варошанин, неки Вајо, Личанин, који је давно дошао у касабу, као предузимач, и ту се оженио. Сва тројица су била везана, унезверена и прашњава. Вешала су већ била чекала осуђенике. После читања пресуде на немачком егзекуција је извршена без оклевања. Вешање је обављено јавно, на пијаци, поред моста. Личанин је покушавао очајно, на измаку снаге пред smakнућем молећивим гласом на слабом туђем језику да докаже своју невиност:

„Herr Oberleutnant, Herr Oberleutnant, um Gottes willen ...Ich, unschuldiger Mensch ... viele Kinder ... unschuldig Lüge! Alles Lüge! – бирао је речи Вајо као да тражи која је права и спасоносна, а војници су га већ хватали за ноге и око паса, и дизали на дрвено постоље под конопцем.” (Андрић 2016: 535–536)

Рат је открио лице многих, раније неприметних особа другог и трећег плана. Андрић показује пад и деградацију једних и морални успон других. Тако се изненада у тренутак погубљења осуђеника са говором мржње умешао Густав, некадашњи одани Лотикин келнер (конобар). Напустио је управницу хотела и постао је кафеџија у доњој чаршији.

Приказан је скоро гротескно. Обучен као војник, викао је тог трагичног тренутка немачки, пијаним гласом:

„Ја сам овде петнаест година обавештајни орган, поверљива личност највиших војних кругова. Мени је још преклане у Бечу обећано да ћу моћи својим рукама обесити два Србина кад томе дође време. Ви не знате с ким имате посла. Ја сам стекао право на то. – Бивао је све насртљивији и тражио је по сваку цену да се двојица осуђених препусте њему да их он својом руком обеси. Само претња затвором мађарског поручника, који је руководио егзекуцијом, присилила га да се одједном смањи и изгуби у светини.” (Андрић 2016: 535)

Пуна супротност деградираном Густаву је Никола Гласинчанин, симпатичан младић, из сиромашне српске породице, који је рано почео да ради, а сада је дошао код вољене девојке – младе учитељице Зорке да се опрости, можда и заувек ако се што деси на граници. Са двојицом другова бежи у Србију.

„Рат је ту, и нама је свима сада мјесто у Србији. Мора се, Зорка, мора, јер је дужност. А ако изиђем жив из овог и ако се ослободимо, неће требати можда ни ићи у ону Америку преко мора, јер ћемо имати овдје своју Америку, земљу у којој се много и поштено ради а добро и слободно живи. – машта навини младић. У тој земљи ће бити и за нас двоје живота, ако ти будеш хтјела. Ја ... ћу мислити на тебе, а ти... понекад.” (Андрић 2016: 531)

Ово двоје су жртве рата. Пропали су њихови планови о бекству у обећану земљу и снови о бољем и срећнијем животу. Писац показује да је млади Гласинчанин момак племените душе. Спреман је живот дати за домовину и своју љубав. Како видимо, ратна збивања у роману су прожета и лирским мотивима.

Два задња поглавља романа контрастирају по озрачју. У XXII је реч углавном о негативцима, о паду морала током рата. У XXIII поглављу, напротив, Андрић даје примере чојства и племенитих односа припадника разних вера. Рат је тежак и неподношљив за све и у свакој верској заједници има благородних срца спремних пружити руку паћенику. Нажалост, за разлику од некадашњег „великог поводања“, којем су касабалије одолевале заједно, овај рат је разјединио верске заједнице. „Турци су по турским кућама, а Срби, као окужени, по српским. Али, и тако растављени и подељени, они живе више-мање једнако” (Андрић 2016: 538).

Код великодушног варошког Турка Алихоце је прави мектеб (муслиманска верска школа). На бројну његову децу дошло је још и деветоро деце Мујаге Мутабџића, којег Алихоца необично воли и цени. Настоји да утеша овог несрећног човека и истинског муслимана. Алихоцу пош-

тују и Срби, што потврђује епизода на мосту у завршном поглављу кад избеумљени Алихоца, након експлодирања моста, тетурa према својој кући и среће наоружане људе са шајкачама на главама и опанцима на ногама. Један од њих, бравар Владо Марић, који је раније с Гласинчанином пребегао у Србију, заштитио је несрећника, рекавши свом старешини да је Алихоца добар и поштен човек.

Рат је највише погодио српско становништво које се нашло у потпуној моралној и духовној изолацији. Андрић показује како су несебична људска помоћ, породица и узајамна подршка пријатеља унутар српске заједнице помагале Србима савладати и преживети црне дане (в. такође Марковић 1988:152). У великој кући имућног Србина Ристића склонило се највише Срба из чаршије.

„Мало има људи, али доста жена, чији су мужеве похапшени или одведени као таоци, а оне се склониле овде са децом. Стари газда Михајло чим примети да је неко уплашен или растужен више од осталих, он му прилази, разговара га и нуди ракијом, кафом и дуваном. Његова баба и снаха такође служе ове необичне госте као на слави.” (Андрић 2016: 542)

Газда Михајло је посебно пажљив према једној жени, чији је муж који дан пре отишао у Сарајево у трговину и није се вратио. Газда крије од ове жене истину да је њен супруг по повратку из Сарајева, у возу, узет за таоца и омашком стрељан. Гори већ и њихова кућа.

Жртве рата су и каснији досељеници из других земаља и крајева. Рат је уништио просперитетну власницу хотела Лотику. Са целом породицом и оданим Миланом, који је једини остао од бројне хотелске послуге, морала је напустити хотел још првога дана бомбардовања моста. Веома живописно слика Андрић бекство Лотикине уже породице из касабe. Од добростојећих становника хотела рат их је претворио у јадне бегунце.

„Већ после првих корака преко моста, онако престарели или нејаки, сакати или угојени, кривоноги и ненавикли пешачењу, добили су одједном изглед јеврејске сиротиње, јадних бегунаца који од памтивека обијају друмове по свету.” (Андрић 2016: 545)

Дошавши у склониште, просторну турску кућу на конак, Лотика је доживела живчани слом. Увек је несебично помагала својим сиромашним рођацима, растуруним по Европи, а сада је остала сама у својој пропасти.

„Кад је сутра освануо летњи дан, он је уместо некадашње Лотике, која је све до синоћ управљала судбином свих својих, затекао склупчану на земљи једну стару и немоћну Јеврејку, која није могла ни умела ни о са-

мој себи да брине, која је само плакала као дете, не знајући да каже чега се плаши ни шта је боли." (Андрић 2016: 545–546)

Слом Лотикине снаге, пише Андрић, њена породица је доживела као катастрофу, још већу него рат и бежанија. Тада, пише Андрић, десило се друго чудо. Лотикин зет, рано остарели, тешки Цалер, формални власник хотела, који никада раније није имао ни своје воље ни свога мишљења, на кога нико никада озбиљно није рачунао, одједном је постао истинска глава куће. И то је била још једна метаморфоза рата. Слабуњав човек у тренуцима најтежих искушења налазио је у себи изненада натприродну снагу за отпор. Са много мудре решености стари Цалер је решавао многе проблеме. Енергично и агилно је обављао све послове. Тешио је и неговао своју свастику, бринуо се о свима као што је то чинила она. За време затишја отишао би у варош по храну и ствари из напуштеног хотела. Нашао је и војног лекара који је пружио Лотики прву помоћ. Са војним властима је средио питање транспорта за пребацивање целе породице на сигурно место, што даље од домашаја ратних акција.

Слике савршене, дивне природе ређају се у последњим поглављима са грозотама рата који муњевито, као вихор или торнадо мења околинду и множи губитнике и паћенике. Сам рат је почео у роману *једној сунчаној дана, прекинувши безбрижни видовдански шеферић и разирано коло, летело као бачена ниска* (Андрић 2016: 529). С дубоким психологизмом, уз помоћ контраста, Андрић приказује особну трагедију Лотике, сликајући један диван летњи дан, идиличан крајолик и наизглед безбрижну сеоску кућу, где се склонила њена породица. Овде у изобиљу има хране и воћа, а Милан непрестано пече кафу. И у том лепом амбијенту трпи мучне физичке и душевне болове ратом сломљена Лотика.

*

* *

Да закључимо. Са гледишта форме и композиције романа *На Дрини ћуприја*, део, који је посвећен Великом рату, није ни могао бити дужи јер описује само једну, црну страницу у многовековној повести моста-симбола, његово рушење. Андрић је приказао чудовишно лице рата који не уништава само материјална добра, стварана генерацијама, него, што је још горе, руши вековне традиције људске заједнице, међунационалну слогу и толерантност, укида норму морала, гура јединку у катастрофу. Развијајући радњу, у којој учествују главни ликови романа, постепено, без журбе, на много већем делу текста Андрић ствара уверљиве портрете појединаца, њихов мирнодопски живот, пословање, друштвене и породичне везе, машту

и амбиције, животне радости и проблеме. Рат све руши, ломи, обуставља, прекида. Андрић приказује велике метаморфозе на личном плану. За једне ликове будућности више нема. Губе свој статус, а неретко и живот. За друге рат је тешко искушење које их тера на борбу с околностима. Постају јачи и могу преузети лидерство и бригу о ближњем. Негативци користе прилику за неправедно брзо богаћење, виши друштвени статус, физичко обрачунавање са неистомишљеницима. Људска слога и несебична међусобна помоћ помажу човеку да сачува образ и преживи тешка времена.

У приказу људских судбина, које је затекао рат, са посебном снагом дошао је до изражаја пацифизам великог писца, његов протест против било којег рата.

Литература

- Andrić 2016: Andrić I. Na Drini ćuprija / I. Andrić. Romani. – 7. izd. – Beograd: Laguna, 2016 (Subotica: Rotografika). – 768 str.
- Марковић 1988: Књижевна мисао Вука Караџића и српски реализам / С.Ж. Марковић // Вук Караџић и његово дело у своме времену и данас. 14-20. септембар 1987. Београд-Нови Сад-Тршић. – НССУВД, № 17/4 – С. 145–153.

Галина Г. Тјапко

СМЕРЧ ВОЈНЫ И ЧЕЛОВЕЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТ В РОМАНЕ И. АНДРИЧА *МОСТ НА ДРИНЕ*

Резюме

В статье рассматривается заключительный фрагмент романа И. Андрича *Мост на Дрине*, описывающий военные действия в маленьком боснийском городке, расположившемся по обе стороны исторического сооружения. Война обрушивается на жителей городка внезапно, после сараевского покушения, и как стихийное бедствие резко меняет жизнь его обитателей. Смерч войны уничтожает не только материальные ценности, создаваемые многими поколениями, но, что еще страшнее, разрушает вековые связи представителей разных конфессий и сословий, провоцируя взаимную вражду, недоверие и ненависть. Фокус исследования направлен на анализ изменения личности и общества, происходящего в условиях войны, с невероятной убедительностью раскрываемого Андричем в портретах «неисторических» персонажей.

Силой художественного метода писатель показывает деградацию общества, падение нравов и морали, сведение счетов с политическими противниками, возвышение маргиналов, до войны занимавших нижнюю ступень в общественной иерархии; межнациональную рознь, массовые аресты, взятие заложников, казни без суда и следствия, грабежи и насилие. Испытания войной выдерживают немногие. В парадоксах войны слабые могут стать сильными (Цалер), а сильные, наоборот, потерять волю и ослабеть (Лотика). Сила братства, семьи, любви к ближнему, сплоченность помогают человеку сохранить лицо и выстоять в условиях военного лихолетья.

В этой, наиболее динамичной части хроники, с особой силой проявился пацифизм выдающегося художника слова, протест против любой войны и насилия.

Ключевые слова: война, Иво Андрич, пацифизм, Мост на Дрине